

(v podstatě pejorativně nazývané „Benešovy“) dekrety a odsun Němců. Tento spor táhnoucí se již desetiletí gradoval v letech vstupu České republiky do Evropské unie a přes současné ukliďnění nelze další oživení vyloučit. Dodnes je ostatně určitou zátěží třeba ve vztahu k Bavorsku. Problém přes šedesát let starý vyvolává pozoruhodný zájem historiků i právníků. Někdy panuje představa, že takovéto historické problémy jsou výjimkou, avšak ve skutečnosti lze analogií nalézt celou řadu. Velmi mnoho zemí včetně České republiky se zapojilo v posledních letech do úsilí o restituce židovského majetku a návrat zavlečeného kulturního dědictví. V České republice se několikrát objevil i problém restitucí majetku polských spolků zabaveného nacisty.

V některých případech jsou takovéto historické problémy spíše v rovině prestiže, jako třeba u problému uznání genocidy Arménů za první světové války, což Turecko dodnes odmítá. Některé jsou spíše kuriozitou, jako jsou požadavky na odškodnění za otrokářství zaznívající třeba mezi některými Afroameričany v USA, ale i od řady afrických vlád. Naštěstí, snad alespoň v dnešní Evropě s vcelku stabilními hranicemi, jsou v současnosti obvykle mrtvé požadavky na různá „historická“ území, nebo dokonce „přirozené“ hranice, které mívají vždy ten charakter, že by výrazně rozšířily rozlohu vlastního státu. Význam má třeba v Maďarsku zdůrazňování tvrdosti Trianonského míru z roku 1920, kdy v kruzích nacionalistů jsou běžné nároky (symbolizované i kupříkladu mapami) na území bývalé Svatoštěpánské koruny. Na jaře 2010, k devadesátému výročí došlo k řadě akcí, ale i vědeckých konferencí k otázce Trianonu. V České republice naštěstí takovéto nároky nejsou časté, a to ani pasivní, ani aktivní. Z devadesátých let možno připomenout ojedinělé požadavky fašizující republikánské strany na obnovu Československa včetně území Zakarpatské Ukrajiny (dříve Podkarpatské Rusi).

Jako na čtvrtou základní situaci je možno upozornit na problémy vyplývající ze silného šovinismu či rasismu (a to někdy i na obou stranách) projevující se leckdy bez ohledu na skutečný i právní status menšiny. Někdy jde „jen“ o drobné incidenty jako je ničení židovských památek, ale bohužel leckde se jedná o krvavé, dlouhodobé a těžko řešitelné konflikty. Možno zmínit v současnosti snad již usmířené Severní Irsko, kde vzájemnou nenávist probritských protestantů a proirských katolíků nedokázala vláda dlouho uklidnit. Teroristické akce z obou stran si od šedesátých let vyžádaly tisíce obětí, a to i přes apely mnoha politiků a osobností, včetně papeže. I když kvalitní řešení, včetně právní úpravy, může přispět k uklidnění, tak smíření nepřichází nijak automaticky a požadavky některých fanatiků objektivně nelze splnit. V současné České republice je naštěstí takový extremismus věcí ojedinělou, k násilným útokům dochází nejčastěji proti Romům nebo přistěhovalcům. Akce páchají drobné skupinky, jak však naznačuje ohlas na veřejnosti, kdy poučné jsou hlavně internetové diskuse, určitá relativně masová podpora je pod povrchem patrná. Z akcí nižší úrovně možno zmínit hanobení židovských památek, rasistické a antisemitské nápisy, ale i v české veřejnosti jen minimálně známé ničení polských označení na Těšínsku. Velkým problémem budoucnosti a někde již přítomnosti v Evropě je vztah k přistěhovalcům, a to především muslimům, kde je ostatně silný odpor a ochota k násilí patrná i na straně těchto nových menšin a dochází již ke krvavým incidentům. Zajímavým

problémem i z hlediska teorie menšinové otázky je třeba silný antisemitismus u části osob arabského původu, který si ve Francii již vyžádal oběti na životech. Zde je problém dokonce i s terminologií, protože antisemitismem je tradičně míněn odpor k Židům, ale i Arabové patří k semitským národům.

Bylo by samozřejmě možno nalézt i další specifické menšinové otázky (zejména pak mimo evropské demokracie), avšak výše uvedené pro účel této publikace vcelku postačí. Nastíněny tedy byly hlavní charakteristické problémy, s nimiž se může zejména česká veřejnost setkat a které také patří v České republice v minulosti i současnosti k nejdůležitějším. Je však záhodno ještě alespoň upozornit, že skutečná informovanost veřejnosti je dosti nevyvážená. Zatímco třeba boj o tzv. Benešovy dekrety byl v českém tisku i odborných právních periodikách i publikacích rozebírán dosti důkladně, což samozřejmě neznamená, že mnohé důležité problémy nezůstaly přehlédnuty, tak např. důležitý postup státu v romské otázce je znám spíše torzovitě a o někdy dosti významných otázkách souvisejících třeba s polskou menšinou či restitucemi židovského majetku se obecně neví téměř nic.

SVĚTOVÝ, NEBO EVROPSKÝ PROBLÉM?

Menšinový problém, otázku cizinců ve vlastní zemi, nacházíme v podstatě po celém světě, avšak rozdíly jsou výrazné a navíc procházejí komplikovaným vývojem. Pokusy o nějaké zobecnění narážejí na kvanta výjimek, přesto lze na některé prvky upozornit a na závěr podat určité shrnutí. Mnohé aspekty budou ostatně nastíněny i u přehledu historického vývoje. Nejde ovšem o nějakou přesnou vědeckou systematizaci, která je obtížná a vzhledem k rozsahu knihy nemožná, ale o přehled hlavních problémů, které umožní i pochopit řadu prvků v samotné Evropě.

Rozdíly pojetí národa a menšin v Evropě

Než se nahlédne mimo samotnou Evropu, je důležité upozornit, že i na tomto kontinentě se naleznou poměrně značné rozdíly. Odborníci na národnostní a menšinovou problematiku zdůrazňují hlavně rozdíl mezi západní a na druhé straně střední a východní Evropou. Podle názoru autora této knihy je však třeba upozornit i na poněkud odlišnou situaci na Balkáně. Zjednodušeně můžeme říci, že zejména od 19. století hraje v Evropě klíčovou roli národnost, zatímco význam náboženství – tedy rozdílů mezi jednotlivými křesťanskými vyznáními, postupně slábne. Samotné pojetí národa na západě a východě (včetně středu – tedy hlavně německého) je však odlišné. Jak se někdy trochu posměšně připomíná, tak nacionalismus, který v 19. století představoval často dost svéráznou víru v tradici a velikost vlastní skupiny, v leccčems nahrazoval slábnoucí víru v Boha. Jako poněkud odlišný region by se asi mohl vymezit Balkán, kde nadále hraje důležitou roli náboženská otázka, což je způsobeno složitými střety civilizací západní, pravoslavné, islámské. Národy jsou zde totiž často vymezeny spíše náboženstvím než jazykem, který je dokonce

u Srbů, Chorvatů a Muslimů (Bosňáků) téměř shodný. Pravoslavní Srbové tedy dodnes své konflikty s Chorvaty mohou považovat za boj se západním katolicismem, střety s Muslimy (Bosňáky) a převážně islámskými Albánci za pokračování několikasetletých střetů s muslimskými Turky a jejich místními spojenci. Rovněž v Bulharsku je dodnes zvláště citlivý menšinový spor s Turky a muslimy vůbec. Na druhou stranu však i na Balkáně lze nalézt národnostní spory nepodmíněné náboženskými odchylkami, které tento region přiřazují k střední a východní Evropě.

Klíčový rozdíl v Evropě je obvykle vymezovaný jako odlišnost západu a východu kontinentu. Otázka je pochopitelná především z historického vývoje a u příslušných kapitol věnovaných nástinu dějin bude zařazena do příslušných souvislostí, ale zde se naznačí alespoň klíčové prvky. V době modernizace společnosti koncem 18. a počátkem 19. století, kdy se prosazuje moderní nacionalismus, v západní Evropě spíše převládaly státy národní na rozdíl od střední a východní Evropy, kde existovala mnohonárodnostní impéria ruské, rakouské, turecké, ale i převážně roztržité Německo a Itálie. V západní Evropě se tedy nově homogenizovaná národní společnost mohla ztotožnit se státem na rozdíl od východu (a středu) kontinentu. Celoevropský pojem národ vycházející téměř ve všech jazycích z latinského *natio* přitom měl různý význam. Na západě se ztotožňoval se státní příslušností, zatímco na východě s podstatně složitější vymezenou skupinou se specifickými etnickými, kulturními a obvykle i jazykovými rysy. S trochou ironie lze říci, že vynálezci tohoto (středo-) východního pojetí byli němečtí historici, lingvisté a další odborníci 19. století. Neměli v zásadě vlastní národní stát až do roku 1870 a vzhledem k rozptýlenosti německy mluvícího obyvatelstva po značné části střední a východní Evropy bylo i otázkou, jak velkou část (jazykového) společenství by vůbec takový stát mohl pojmout, takže zvolili vymezení pomocí jazyka a původu.

Jazyk ostatně začal hrát výraznou roli i v Evropě západní, protože modernizující se tradiční „národní“ státy si musely zvolit úřední jazyk, jehož role ve správě i školství a úřadech silně rostla. Místo svérázné změti nářečí se tedy postupně prosazoval oficiální spisovný jazyk odvozený často z hovorové řeči centra. Některá nářečí ztratila význam, jiná se však začala prosazovat jako konkurenční spisovný, nyní již menšinový jazyk. Vcelku jde o vývoj komplikovaný a nejednoznačný, patrný je ovšem význam rozdílů mezi jazykovými skupinami. Ve Francii se sice prosadila francouzština proti ostatním románským nářečím s výjimkou jihu, ale keltská bretonština, germánská – v podstatě německá alsasština či zcela odlišná neindoevropská baskičtina se udržely dodnes. Zdánlivě prostý vývoj, zajímavý tak leda pro lingvistu nebo specializované historiky, jenže tyto uvedené menšinové skupiny nebo alespoň jednotlivci z jejich řad se v době vrcholného nacionalismu postavily proti státu. Bretonci například po první světové válce požadovali referendum o odtržení. Nacistům se pak podařilo z Alsasanů i Bretonců zorganizovat nepočetné, ale aktivní teroristické skupiny, což ovšem myšlenku jejich sebeurčení zásadně zprofanovalo. Dokonce i ve Francii, zdánlivě státu, který oficiálně přehlíží všechny národnostní rozdíly (v praxi však je výhradním jazykem škol a úřadů jediné francouzština), tedy má národnostní otázka význam.

Hovoří se o občanském pojetí u států západní Evropy na rozdíl od nacionální koncepce ve středu a na východě kontinentu, ale otázka je v mnohém komplikovanější. I ve státě, který vychází z rovnosti občanů a snaží se ignorovat národní (ale také náboženské či rasové) rozdíly, je totiž zjevná určitá dominantní skupina a až na výjimky tu nalezneme i oblasti, kde převažují menšinové národnosti. V praxi fungování státu v 19. i 20. století přitom obvykle dominovala tendence, kdy úřady ignorují národnostní (či jinou menšinovou) příslušnost, ale v úřadech či školách, leckde dokonce i o přestávkách výuky se smí používat jen státní jazyk. Zejména pro vzdělávání dětí příslušníků menšin šlo v praxi o tíživou diskriminaci, která vedla k horším výsledkům, či dokonce negramotnosti. Ve střední a východní Evropě je naopak stát nacionální otázkou tradičně výrazně ovlivněn. Buď tím, že více či méně výrazně prosazuje vládnoucí národ nebo se někdy, a to obvykle nepříliš úspěšně, snaží o jakousi nadnárodní politiku. Ale ve státech národních i teoreticky nadnárodních (ve střední a východní Evropě, dnes již mnohde i na západě) se obvykle respektuje existence různých národnostních skupin, tedy v zásadě menšin. Ty pak mívají určitá zaručená, někdy i dodržovaná speciální práva. Nejenom pouhé rovné zacházení, ale i možnost používat vlastní jazyk ve školách a úřadech, případně i právo podílet se na správě záležitostí týkajících se dané skupiny.

Mimoevropský svět a jeho odlišný vývoj

Po naznačení nemalých rozdílů v přístupu evropských států je třeba přejít do mimoevropských oblastí a začít nejlépe s klíčovým rozdílem, kdy oslabování náboženského aspektu a růst nacionálního bývá mimo Evropu mnohem pomalejší. Jak již bylo naznačeno, v převážné části Evropy je od 19. století hlavním prvkem pro vymezení menšin národnost, zatímco dříve dominující náboženství tuto roli postupně ztrácí. Vznikající nacionalismus je přitom výrazně spojen s modernizací společnosti, kde slábne tradiční společenská hierarchie a vytváří se relativně homogenní moderní národ. Důležitou roli přitom hraje stát, tedy jeho silící význam pro společnost. Archaický stát bez rozsáhlého správního systému do života obyvatel zasahuje obvykle jen málo, ale moderní správa je v poměrně úzkém kontaktu s obyvateli a musí mimo jiné zvolit nějaký úřední jazyk, který se prosadí i ve stále rozšiřovaném, skoro až bobtnajícím vzdělávacím systému. Dítě a mladý člověk stráví v dnešních vyspělých společnostech ve školách, tedy kolektivech, kde se výrazně projeví, v mnohém dokonce vytvoří národní identita, běžně deset, ale i dvacet let, což je číslo pro tradiční společnosti téměř šokující. Již tento rámcový nástin umožňuje pochopit výraznou odlišnost podstatné části mimoevropských společností.

V oblastech, kde klíčovou roli hraje dělení obyvatel dle náboženství, se nacionalismus prosazuje jen pozvolna, často v jakémsi svérázném promíšení s náboženstvím. Nacionální a náboženský prvek se přitom mohou dostat až do jakési konkurence a konfliktu. Zmínit je možno Turecko, kde dlouho převládal středověký systém dělící obyvatelstvo na jednotlivé náboženské skupiny žijící si nemálo po svém a jen pozvolna se v 19. a na počátku 20. století prosazoval

moderní nacionalismus. Za první světové války a po ní dochází k brutálním nacionálním výstřelkům – genocidě Arménů a Ajsorů, masakrování a vyháňení Řeků. Jenže tyto skupiny jsou vymezeny tradičně spíše náboženstvím. Když pak dojde k vyhnání Řeků z Turecka a Turků z Řecka, kritériem pro nucený odchod nebyla národnost, ale náboženství. Náboženství tedy zůstává v mnoha regionech hlavním kritériem podstatně déle než v Evropě, a to leckde až dodnes. Zde je třeba dodat, že náboženství mají různý charakter. Polyteistická náboženství nebo tzv. přírodní kultury bývají tolerantnější k jiným vírám, často je v praxi možné i určité prolínání (třeba buddhismus a šintoismus). Vyznání je tedy klíčovým dělítkem spíše u monoteistických náboženství, hlavně křesťanství a islámu.

Pokud nahlédneme na mimoevropský svět, tak nejcitlivější jsou v současném světě islámské regiony včetně oblastí, kde se muslimové postupně prosazují, jako je hlavně subsaharská Afrika. U muslimů je přitom stále citlivý rozdíl mezi převažujícími sunity a šíity, jak je dobře patrné například při konfliktu v Iráku. Naopak v České republice, Německu a většině Evropy vůbec je rozdíl zejména mezi katolíky a protestanty téměř přehlížen. Kdysi přitom tento prvek vedl k dlouholetým krvavým konfliktům, kdežto dnes je západní společnosti v zásadě ignorován. Samozřejmě tu lze statisticky zjistit menšinu a většinu z hlediska vyznání, ale faktický význam toto kritérium již nemá a rozhodně nelze hovořit o nějakých nebezpečných menšinových konfliktech, což by asi člověka z 15.–18. století překvapilo. Současné křesťanství je vcelku ochotné k toleranci, takže křesťanství u určité skupiny (ať již menšiny či většiny) ve státě nebývá obvykle citlivým dělicím prvkem s výjimkou situací, kdy naráží na odpor jiné části obyvatel, a to nejčastěji muslimů. Je možno zmínit Libanon, Nigérii nebo Súdán, který se nedávno dokonce rozpadl po mnohaletém konfliktu muslimského severu a křesťanského a animistického jihu. Běžnější je spíše soužití křesťanů s částí obyvatel bez vyznání, jak je obvyklé ve vyspělejších zemích třeba Severní i Jižní Ameriky, kde přitom nějaké hranice komunit neexistují. Jinou situací je postupná christianizace spíše zaostalého obyvatelstva stále vyznávajícího přírodní kultury, jak se ještě dnes děje v izolovaných oblastech Jižní Ameriky či v subsaharské Africe. Vymezení náboženských společenství je opět nezřetelné, někdy dochází i ke svéráznému prolínání. V obou zmiňovaných případech statistiky náboženského složení sice existují, ale ve skutečnosti jsou spíše fikcí a nějaký náboženský konflikt většiny s menšinou je zcela nebo převážně bez významu.

Dalším prvkem, který odlišuje podstatnou část ostatního světa od Evropy, je poněkud odlišný historický vývoj, kdy Evropa (ale specificky také USA, Kanada, Austrálie a zčásti i některé další mimoevropské regiony) podstatně dříve vstoupila do období moderní společnosti. Tuto výraznou změnu je těžké nějak jednoduše popsat a obtížné je zachytit i aspekty, které zvlášť zásadně ovlivnily menšinou, tedy hlavně národnostní problém. Jde o komplex změn ekonomických, kulturních, demografických, politických, kdy je asi z hlediska studovaného tématu třeba upozornit alespoň na některé klíčové.

Předmoderní stát bez rozsáhlého správního systému do života obyvatel zasahuje obvykle jen málo, ale moderní správa je již v poměrně úzkém kontaktu s obyvateli. Důležitý je i s tím spjatý kulturní rozvoj (třeba prosazováním vzdě-

lání) zasahující podstatnou část obyvatel (např. zásadní růst gramotnosti i vyššího vzdělání). Dále lze zmínit počátek růstu měst, rozvoje dopravy a dalších propojených jevů, které místo spíše uzavřených drobných společenství žijících si vlastním životem (obvykle i s vlastním jazykem či alespoň nářečím) vytváří postupně poměrně homogenní společnost. Jako poslední zde uvedeme politické změny, kdy místo tradiční společenské hierarchie se vytváří rozsáhlé společenství. Dokud existují tyto zásadní sociální přehradu, otázka nějakých náboženských, etnických či národnostních odchylek nemá zdaleka takový význam a klíčové je rozdělení společnosti na aristokracii (obvykle opět výrazně hierarchizovanou) a lid či podobné systémy členění, které je přitom dědičné. U vyšších vrstev přitom není neobvyklý cizí původ, nižší vrstvy pak jsou často tak ubohé, zbídačené a nevzdělané, že nějaké uvědomění si vlastní skupiny, třeba etnické či národnostní, je jen omezené. Proces vytváření moderní společnosti má přitom i mnohé další aspekty, které v tomto stručném textu probírat nelze.

Změny, které v nejvyspělejších zemích Evropy postupně začaly zhruba ve druhé polovině 18. století, přišly do mimoevropského světa obvykle se značným odstupem v průběhu 19. a 20. století. Modernizace společnosti je přitom nezavřený a leckdy nejednoznačný proces probíhající v různých formách dodnes, na druhé straně přitom mimoevropské společnosti měly možnost přijetí většího množství změn téměř najednou, a tedy jakéhosi skoku, jako byly třeba japonské reformy od šedesátých let 19. století. Modernizace společnosti přitom byla v Evropě v 19. století nemála propojena s rozvojem nacionalismu, přičemž právě moderní nacionalismus znamenal pro menšinový problém zásadní přelom. Není pak asi žádnou náhodou, že obdobu (byť nemála svéráznou) pro moderní nacionalismus lze nalézt nejdříve právě v úspěšně modernizovaném Japonsku. V řadě mimoevropských společností nějaký nacionalismus nebo spíše cosi, co se mu podobá, je patrný až po druhé světové válce, kdy v Evropě již vrcholná éra nacionalismu skončila. Jakési nacionální myšlenky jsou často inspirovány Evropou, kdy se do spíše nehybné tradiční společnosti vracejí vůdčí osoby po svém vzdělávání a životě v Evropě s cílem obyvatelstvo aktivizovat. Tak tomu bylo např. v řadě zemí jižní a jihovýchodní Asie, jako v Indii či Vietnamu. V rámci mimoevropských společností byla reakce na vlivy Evropy různorodá. Zatímco tradiční elity leckdy s kolonizátory spolupracovaly, nižší vrstvy se naopak aktivovaly jen velmi pozvolna – zde je dobré si všimnout vlivu růstu gramotnosti na rozvoj nacionalismu v Evropě, přičemž většina obyvatel v Asii a Africe bývala až do nezávislosti negramotná. Vedení národních hnutí tedy představovali často vzdělanci patřící ke střední či vyšší vrstvě. To je nemalá analogie s rozvojem nacionalismu v 19. století v Evropě.

Celý proces přitom byl mimořádně komplikovaný a jednotlivé prvky složité propojeny. Společenské změny, jako je rozvoj nacionalismu, které zásadně modifikovaly menšinovou otázku, je nutné chápat v dobových historických souvislostech 19. a 20. století. Většina světa, s částečnou výjimkou Severní a Jižní Ameriky, které však pro svá specifika jsou důkladně rozebírány později, totiž stála pod více či méně zjevnou evropskou nadvládou. Kolonialismus, který zasahoval i formálně nezávislé státy jako Čínu (tzv. polokolonie), totiž celý menšinový a národnostní problém výrazně modifikoval. Privilegovanou skupinou byly obyvatelé evropského (ale třeba v Koreji japonského) původu,

kteří také prosazovali svůj jazyk v úřadech a tradice mezi elitou. Vedle převážně úzké vrstvy kolonistů propojené s místními vládci, úředníky či obchodníky však nadále existoval tradiční společenský systém. Reálný význam kolonizace byl zejména v zaostalejších a izolovanějších oblastech jen omezený, někdy až překvapivě okrajový. Značná část například největšího, tedy britského impéria byla tvořena domorodými státy, které uznaly svoji závislost, jako tomu bylo například v Indii, kde šlo zhruba o třetinu celého území. A může působit až absurdně, že do některých podřízených států (třeba ve formě protektorátů) nebo alespoň do určitých regionů nesměli Evropané vůbec vstoupit, jako kupříkladu do islámských měst severní Nigérie.

Reálnou intenzitu evropské kolonizace nebo alespoň vlivu (jako v Číně a Japonsku) tedy nelze přeceňovat, přesto však představovala výrazný a někdy dokonce zásadní podnět pro mimoevropský nacionalismus, ale někde i náboženský fanatismus. Nacionalismus i náboženský fanatismus jsou totiž obvykle z převážné části reakcí na cizí tlak. Obyvatelé, kteří nejsou konfrontováni násilně i nenásilně s cizím národem, náboženstvím či etnikem si totiž svůj charakter uvědomí jen těžko. A odlišnost evropských dobyvatelů byla naprosto zásadní, přičemž místní obyvatelé samozřejmě dráždila dominance mocenská, ale i ekonomická či kulturní (např. rozdíl v gramotnosti). Evropští kolonizátoři, i přes svoji leckdy minimální početnost, se stali privilegovanými skupinami, proti kterým se zaměřil počínající moderní nacionalismus. Opět je třeba připomenout prvek, který platí pro tyto výklady obecně, že výstižnost některých termínů je sporná, zejména v subsaharské Africe, a to i po druhé světové válce, je otázka nacionalismu problematická, protože se národ v evropském smyslu obvykle vůbec nevyhranil. Ale určitá hnutí „nacionálního“ charakteru existovala a okolo roku 1960 získáním nezávislosti i uspěla. Dokonce i v oblastech s prastarou kulturou, často mnohem starší ve srovnání s kolonizátory a v dřívějších staletích významnější, byla tato reakce na působení Evropy zjevná. Jako příklad možno uvést Anglii a Indii, ve které zejména první generace národních vůdců byla ovlivněna Evropou, kde mnozí z nich dlouho žili.

Vliv Evropy na mimoevropské oblasti byl přitom často ještě mnohem výraznější než jen jako podnět k modernizaci například ve formě uvědomění si vlastní zaostalosti a neschopnosti obstát v konkurenci se světem, jako tomu bylo v Japonsku po polovině 19. století. Pro nacionalismus hraje klíčovou roli stát, tedy hlavně moderní správní systém, který výrazněji zasahuje do společnosti. Tento moderní stát s důkladnější soustavou úřadů, ale třeba i s železnicemi či telegrafem budovanými často právě kvůli fungování správy pak přináší právě evropská kolonizace. Fungování koloniální administrativy bylo sice mnohde značně primitivní, takže ve vyspělejších společnostech severní Afriky či Asie nešlo o změnu tak diametrální, ale v subsaharské Africe šlo často o první státní systém, s nímž se obyvatelé ve svém vývoji vůbec setkali.

Citlivým problémem jsou dodnes hranice, kdy se hlavně v subsaharské Africe zdůrazňuje, že jedním z klíčových problémů je umělé rozdělení regionu bez ohledu na tradiční kmeny. O otázce, nakolik státní hranice, tedy přesněji fungování státu jako jednotného správního celku i jako společného ekonomického trhu, přispěly k vytvoření národa z různorodých skupin, se dodnes vedou diskuse, a to i pokud jde o vývoj v Evropě. Přínos fungování státu pro vytvoření

jednotného národa ze skupin používajících příbuzná nářečí je nepochybný, složitější je však situace, kdy jde o komunity jazykově značně odlišné. Typicky ve Francii tedy stát přispěl k vytvoření národa (je ovšem dosud značný jazykový rozdíl mezi severem a jihem), ale ve vztahu k obyvatelům používajícím germánská (obdobně bretonská či baskická) nářečí je úspěšnost omezená. Podle odhadů se v Evropě hranice mezi lidmi mluvícími germánskými a románskými dialekty změnila v celém druhém tisíciletí jen minimálně. Mnohé národy se naopak prosadily, i když dlouho neměly svůj vlastní, stát jako Němci či Italové. Otázku vlivu státu pro vytvoření národa tedy nelze podceňovat, ale ani přeceňovat. U subsaharské Afriky, kde je problém domnělých „umělých hranic vytvořených kolonizátory“ zvláště diskutován, je třeba upozornit zejména na skutečnost, že kmenové rozdíly nelze přeceňovat, a to ani tehdy, kdy zdánlivě na jejich základě vznikly ještě před kolonizací jakési předstátní útvary. Nějaký národotvorný proces v rámci stabilizovaného státu, který přispěje k homogenizaci různých skupin, je zde i v současnosti obvykle jen v počátcích. Hranice vytvořené v době kolonizace často zcela náhodně, které existují dodnes, tedy mohly být vymezeny s větším ohledem na rozmístění kmenů či jazykových skupin, ale přínos by to mělo asi jen omezený. Na závěr této drobné odbočky je možno dodat, že současná Afrika je již od získání nezávislosti (nejčastěji okolo roku 1960) velmi nestabilní s mnoha konflikty, ale naprostou většinou nejde o nějaké války kvůli příhraničním menšinám.

Výrazným prvkem, kde se značná část mimoevropských oblastí zásadně liší od evropských tradic, je jazyk. Následkem kolonizace se zde často používají evropské jazyky, a to i ve státech, které oficiálně výrazně odmítají svoji koloniální minulost. Třeba v bývalých portugalských koloniích v Africe, kde od počátku šedesátých let až do pádu režimu v Lisabonu v roce 1974 probíhaly rozsáhlé osvobozovací války, dodnes v činnosti úřadů naprosto dominuje portugalština i přes odchod či spíše útěk kdysi početného obyvatelstva evropského původu. V subsaharské Africe či v části Asie, rovněž v Severní i Jižní Americe a Austrálii, kde byl ovšem vývoj specifický, tedy stále zásadní roli hrají evropské jazyky. Vytváření národů, pokud lze tento proces takto vůbec nazvat, zejména v subsaharské Africe má tedy pro Evropu nádech určité absurdity, kdy vytvářené homogenizované společenství nebo alespoň jeho vzdělanější složky používají cizí a původem vzdálený jazyk. Ten je přitom jakýmsi pozůstatkem obvykle tvrdě odmítané kolonizace, kdy právě odboj proti ní (hovoří se o „národně-osvobozeneckých hnutích“) bývá oficiálním základem historické tradice. Tyto pro národní či státní ideu velmi důležité tradice však bývají i v Evropě leckdy z menší, ale někdy i větší části fikcí. Rozsah „národně-osvobozeneckého hnutí“ býval obvykle omezený a ústup kolonizátorů rozhodnutím vycházejícím z vnitřních (tedy evropských) příčin a rozhodně ne nějakým vojenským vítězstvím povstalců.

Jazyk má ovšem ve srovnání s evropskou tradicí specifickou roli i tam, kde nepřežívá jako úřední jazyk řeč bývalých kolonizátorů. V severní Africe a jihozápadní Asii je úředním, obchodním i kulturním jazykem arabština, a to i tam, kde obyvatelstvo dosud není poarabštěno – tedy kdy jeho podstatná část ve svých domovech používá vlastní (obvykle africký) jazyk. V Africe pak v menších regionech roli obchodního jazyka hraje i hausština a svahilština.

Ani v Asii, kde lze na rozdíl od většiny Afriky již nalézt země blízké se pojetí evropského národního státu, to s jazykem není nijak jednoduché. Na indickém subkontinentu (tedy zejména Indie, Pákistán, Bangladéš) má roli zprostředkovací urdština, hindština, kdysi i perština, bez ohledu na to, pro jak velkou část obyvatel tvoří mateřský jazyk. Indie a Pákistán přitom jsou ohromné mnohonárodnostní státy, které vznikly v roce 1947 podle náboženského hlediska – tedy rozdílu hinduistů a muslimů, který vedl k mnoha krvavým masakrům. V Indonésii sice zcela dominují Javánci, ale úřední jazyk je v podstatě uměle vytvořený. Čínská nářečí jsou pak natolik rozdílná, že to brání porozumění a sjednocující roli hraje společné písmo. Číňané, kteří zřejmě již od starověku tvoří nejpčetnější národ světa, ostatně v posledním tisíciletí většinou žili pod nadvládou elit z nesrovnatelně méně početných i obvykle kulturně zaostalejších etnik. Takovýchto svérázných odchylek od evropské představy národa a státu by přitom bylo možné nalézt téměř neomezeně.

Specifika kontinentů přistěhovalců (Severní a Jižní Amerika, Austrálie)

Dále je třeba nahlédnout na podstatnou část světa, kterou lze označit za jakési převážně přistěhovalcké kontinenty, kde existuje mnoho pozoruhodných odchylek. Ve značné části světa je dnešní obyvatelstvo tvořeno převážně potomky přistěhovalců ze vzdálených oblastí z minulého pultisíciletí. Jde vlastně o celé tři kontinenty, tedy Severní a Jižní Ameriku a Austrálii, ve kterých má menšinová otázka podstatně odlišný charakter. Třeba v meziválečné éře, kdy se diskutovalo o ochraně menšin v Evropě, odborníci a diplomaté ze zemí amerického kontinentu považovali tento problém za ryze evropský. Upozorňovali, že zatímco v Evropě žijí tradiční vyhraněné národy, na americkém kontinentě jde pouze o přistěhovalce, kteří se rychle zcela asimilují. V USA se hovořilo o tzv. tavicím kotli, ale podobný způsob myšlení se najde i jinde na americkém kontinentu či v Austrálii. Alespoň z národnostního či jazykového hlediska byl skutečně tento proces efektivní. I když dnes některé státy spíše podporují uvědomění si vlastních kořenů, jako je Kanada, či jde o určitou módu (jako například v USA používat některá slova z jazyka předků), i tak reálná asimilace je velmi výrazná. Zejména v Kanadě se sice ve statistikách objevují třeba stovky tisíc osob ukrajinského nebo polského původu, které však nejenom na veřejnosti, ale i v rodině používají až na výjimky jazyk většinové společnosti. Jejich reálné vazby na zemi a tradice předků jsou omezené a představují spíše pouhý folklór. Výrazná asimilace (bílých) přistěhovalců, v Evropě neobvyklá a často téměř nepředstavitelná, však rozhodně neznamená, že by zde neexistovaly menšinové problémy.

Náboženská otázka hrála určitou roli i na americkém kontinentě. V Latinské Americe se ovšem dlouho mohli usazovat jen katolíci a indiánská náboženství nemohla dlouhodobě konkurovat křesťanství, které bylo navíc prosazováno i mocensky. V Severní Americe se usazovalo obyvatelstvo podstatně nábožensky diferencovanější. Zpočátku šlo o protestanty různé orientace, kdy vzájemné soužití nebylo ničím jednoduchým. Ještě složitější pak bylo začleňo-

vání katolíků, v anglosaském prostředí tradičně považovaných za podezřelé „papežence“, kteří byli dlouho, dokonce i ve dvacátém století v některých případech i cílem šovinistických útoků. Náboženská otázka ovšem podobně jako v jiných vyspělých státech ztrácí na významu a alespoň mezi jednotlivými křesťanskými vyznáními, která jako celek početně naprosto převládají, už lze jen těžko mluvit o většině a menšině. Hlavní menšinový problém Ameriky i Austrálie je rasový, kdy jde o složitý vztah mezi potomky bílých, černých i asijských přistěhovalců, původním obyvatelstvem a početnými smíšenými skupinami. Zde poznámku terminologickou – zatímco na evropském kontinentu je tento pojem od nacistické éry zprofanován, tak v Americe včetně USA je používán běžně. Bez takového vymezení je ostatně menšinová problematika v Americe nepochopitelná, zatímco v Evropě nehraje rasa (kromě přistěhovalců) větší roli.

Obdobně jako je tomu v Evropě, je i u Ameriky a Austrálie dobré chápat historický vývoj, i když nemá tak dlouhou tradici. Počátkem nebo alespoň klíčovým mezníkem je kolonizace, která v Latinské Americe začíná obvykle v 16. století, na východě Severní Ameriky v 17. století, v západnějších oblastech v 18. či až 19. století. V Austrálii lze začátek určit zvláště přesně, a to rokem 1788. Rozdíly mezi jednotlivými oblastmi jsou značné; je vhodné naznačit alespoň některé klíčové prvky. Zatímco v některých částech Latinské Ameriky se složení obyvatelstva vytvořilo již před staletími – v zásadě v 16.–18. století, a od té doby je počet přistěhovalců jen minimální, přičemž podíl původního obyvatelstva bývá značný. Jinde jde o proces vrcholící v 19. a 20. století, jako v Severní Americe, Austrálii, ale i Brazílii či Argentině, kde výrazně převládá obyvatelstvo evropského a zčásti afrického původu. Do některých bohatých regionů (USA, Kanada, Austrálie) pak míří i migrace v posledních desetiletích a v současnosti, což vede k oslabování dominance obyvatel evropského původu. Přistěhovalcké politiky, které se snažily zabránit ohrožení bílé dominance, případně převahy obyvatel pocházejících z britských ostrovů a severozápadu Evropy i nad ostatními Evropany, jsou dnes odmítány jako rasistické.

I v Severní (a zčásti také Jižní) Americe či Austrálii, které se považují spíše za moderní a k tradicím se stavějí rezervovaně, hraje historie v menšinovém problému velkou roli. Dodnes je citlivá otázka postavení původních obyvatel, kteří byli běžně ještě ve 20. století vyháněni i vražděni a v posledních desetiletích naopak požadují různé formy kompenzací. Zajímavým problémem je postavení oblastí, které byly těmto skupinám ponechány. Tyto rezervace představují leckdy velmi zvláštní formu autonomie. Podobné prvky jsou i u obyvatel afrického původu, kteří byli brutálně transportováni přes oceán, po generace drženi v postavení otroků a i po získání svobody omezováni v právech. V Latinské Americe tento rasový rozdíl nebyl tak výrazný, k čemuž přispělo i výrazné míšení obyvatel, přesto dodnes přetrval ve struktuře společnosti, kdy podíl bílých elit je výrazně nadproporční. Nabízí se úsměvný příklad pro ilustraci – i český divák může být překvapen, že rasové složení herců ve filmech a seriálech z Latinské Ameriky někdy spíše odpovídá Evropě a dost se liší od skutečné struktury obyvatel. Bílá je tedy leckdy stále v módě.

Protože rasový problém hraje v Americe a Austrálii z hlediska menšinové otázky klíčovou roli, je třeba se podívat na jeho důležitý charakteristický prvek,